

Papp Endre

„Tömörebb és kriptikusabb”

Cs. Szabó László, a „költő”

Papp Endre
(1967, Szeghalom) irodalom-
történész, szerkesztő, Buda-
pesten él, József Attila-díjas

Hegel szerint a szellem önmagához visszatérő fejlődésében az érzéki tartalom mindinkább elenyészik, s az idea mind tisztábban, szellemiben jut kifejezésre. A szellemi fejlődés a konkrétumtól az absztrakció felé, az érzékszervek által érzékelhetőtől az elvont irányába halad. Cs. Szabó László műnem-választásai is tekinthetők az esszé közvetítette ismereti-történeti-művészi konkrétságtól az elvonatkoztatások eltérő szintjein való lépdelésnek a részben fikciós és stilizált széppróza fokán át a líra közvetlen személyességéhez, amely egyszerre ereszkedhet vissza az életrajzi beazonosíthatóságig, és kapaszkodhat a logikailag már követhetetlen nyelvi absztrakcióig.

Két homlokegyenesen más irány mutatkozik ebben a lírai eklektikában!

Sajátos interferenciában alkot kötött formás életvallomásokat és az asszociációkat szabadjára engedő lírai szövegeket a szellemi tartalom megragadásának gondolati szándéka – és elmaradhatatlanul a klasszicista stíluseszmény, valamint az azzal feleselő absztrahálás. Csé verseszeteiben esetenként mintha Winckelmann tanítása venné át az irányítást: ott az emelkedett hangvétel, a pátosz, a választékos nyelvhasználat, az arányos szerkezet. „Nemes egyszerűség és csendes nagyság” – tanácsolta a 18. századi német művészettörténész és régész –, mértéktartás, világos megfogalmazás, stílusfegyelem, a részletek gondos elrendezése! Mászor

Részlet az MMA Kiadó számára készülő Cs. Szabó László-kismonográfiából.

a teljes szellemi mivoltában racionálisan feldolgozhatatlan és megérthetetlen saját sors azonosságának kifejezésére az álomszerűség, a szürreális látomások, a szemantikai összefüggések kifejtetlensége, a szabadversek öntörvényű szerkezete szolgálnak. Értsük jól: az *önbemutatás* a lélektani realizmuson alapul, míg az *önértelmezés* az érzelmi tisztázhatatlanság és nyughatatlanság – a szentimentalizmus? – felé tekint.

Költeményeit *A tág haza* címmel Czigány Lóránt rendezte sajtó alá a szerző által már korábban kiadott (*Félszáz ének és egy játék* [1959], illetve *Pokoltornác* [1974]) kötetekből, és az ezekből ugyan kimaradt, de kiadásra szánt darabokból. Mondhatnánk verseiről, hogy egy tanár önszórakoztatási kísérletezései egy neki idegen terepen. Nagy formaművésznek nyilván nem tekinthető, azonban szembetűnő sajátossága a szerzőnek, hogy kedveli az ütemező, tagoló magyaros verselést, s úgy általában a dalamosságot. Néha a tanultság konvencionális mértékkel szép opusokat teremt, ellenben lehetne arról is szó, hogy egyes tollpróbái zavarba ejtően rosszak. Az azonban mégsem vállalható állítás, hogy Cs. Szabó rossz költő. Nem, mert maga a kategória alkalmazhatatlan rá. Cs. Szabó ugyanis nem költő – modern értelemben legalábbis nem az. Nála a lírai forma a tartalom mögött másodlagos, utánzott vagy „csinált”. Gyakran a vers a gondolat, a téma illusztrációja. Formába erőlteti az üzenetet. Lírája nem egyszer amolyan faragvány: a gondolat nem lírában fogan, az csak utólagos járulék, ütembe és

rímbe kényszerítés, esetlegesség. Régi idők verselőit idézi: az erudíciót igyekszik ötvözni a gyönyörködtetéssel – ahogyan azt mondjuk még Csokonai Vitéz Mihálynak tanították Debrecenben. Régimódián „Mentséget” is írt első verseskönyve elé, melyben szabadkozik: „Nem vagyok ihletett költő. Ihletett prózaíró sem vagyok.” Valóban nem. „Belső nyomás”-ra hivatkozik mint motivációra, s mentegetőzésnek hat, ha elnézést kérőn mondja: „a magam multságára költök”. Első verse öt éves korában született (az a könyvben nem szerepel), a második negyvennégy évesen, az aknazáron át az emigrációba utána szökő feleség üdvözlésére. Kommentárokat, magyarázatokat fűz szövegeihez, ezzel is alátámasztva, hogy nem a vers mint alkotás, hanem az elmondani kívánt üzenet a fontos, még ha „tömörebb és kriptikusabb” verses beszédben történik is.

A klasszikus konvenció és modor követése az egyik poétikai irány. Felszólításokkal való tagolás, megszólítás, tanácsok, költői kérdések – ahogyan például a *Még egy búcsú* eszköztára jellemezhető. Sorolhatók a költői toposzok, a régről megszokott fordulatok: a sors metaforáiként a bilincs, a díszkalitka, a hamuból éledő madár (*Életrajz*), a láncolt lélek (*Gyász*); a táncra szólító lantos (*Szent Mihálykor*); a rontó kéz, a lángokkal égés, a kockán játszott sors (*Egykor és most*); a bolygó pályán mozgó élet (*A tág haza*); a Szűz alakja és az Úr parancsa (*Bátor ének*); a hant (*Zenekirakat*); babérfák és mirtuszok, hamvveder, érc tábla, pásztor énekes, nimfák (*Gyásznének*); sárkányölő csata (*Öreg költő*); a könyvekkel hízó máglya (*Paracelsus*); a bősziparipa és égi bocsánat (*Szertartás*) etc. Görög mitológiai alakok: Lachezis (egy moira), Elektra és Oresztész, Herkules, Adonisz, Aeneas; az antik műveltség ikonjai: Homérosz, Szappho és Trója, Kleopátra, Róma; az ószövetségi mitológiából a kerubok, Dávid és Góliát, Salome, Judit és Eszter; az újszövetségből Heródes és Keresztelő János, valamint a Golgota bukkanak fel.

Ismerős költői beszédhelyzetekkel találkozhat az olvasó. Megtalálható az önmegszólítás (*Egykor és most*), az önporté (*Életrajz, A görög*), a játékos gyászvers (*Seregszemle*), az emlékvész (*A fehér ház. B. G. [Bajor Gizi – P. E.] emlékére*), a panasz (*Beteglap, Kánaán*), a gyermeki fantázia felelevenítése (*Lázhórszák*), a nosztalgikus hazatekintés (*Vízi isten*), a szülővárosba temetkezni vágyó testamentuma (*A szép város*), a példázatos látomás (*A tékozló fiú*), az életszámadás, a konfesszió (*Kettős számadás, A tékozló fiú*), az önvád (*Kerek erdő*), a közös sorsot hangsúlyozó társhoz fordulás (*Szent Mihályhoz*), az archaizáló példamutatás (*A Nagy háború*), történelmi reflexió (*Klíring és jóvátétel*), pusztulás vízió (*Intelem*) stb. Cs. Szabó versei általában parabolák, erkölcsi mementók állításai, az intő ujj felmutatásai, tanítások, erkölcsi közterek újramondásai, a morális kritika gyakorlásai. A személyes drámát fejezik ki, no meg tűnt korok nosztalgiáját, az értékvesztésen való merengést, az elégikus búcsút a klasszikus minőségek ködbe vesző világától. Ilyen például Kolozsvár, a magaskultúra helye, „mert rendet tart a tiszta ész itt” (*A szép város*), vagy a toszkán piac az elsüllyedt kultúra romjain (*Menekülés*), illetve Firenze: „rang az ember, ezt példázza / tekintet és tartás” (*Firenze*). Poussin elsíratása a festő antik témáinak felidézésével a klasszikus univerzum verbális epítáfiuma:

„[...]

Te pásztor énekes és halvány hitvese
s kít harmattal rabolt pokolra kedvese,
hóbőrű szép leány a hófehér bikán
s fellegverő tanyán a félszemű titán,
szeleknek fölkinált bimbózó áldozat
s kít szendergésiben egy isten látogat,
időtlen kék vidék s ti vándor istenek
s hantolni hősöket aranycipős menet,
nimfák és vértanúk fenséggeggel sírjátok,
romokba dőlt a Rend, a nagy Poussin halott!”

(Egy zárójeles megjegyzés a költői erudícióról [imitációról]. Mintha olvastunk volna már ha-

sonlót: „Némán hever hétcsövü fuvolája, / A mellyel nimfákat rémítgetett. / A föld mátul rideg, zord, néma, árva; / Nem élnek rajt' a ját-szi istenek. / A szatirok, szilvánok és najádok / – Minden bokorban istenség lakott – / Ott hagy-tak fát, füvet, forrást, virágot... / Meghalt a nagy Pán! A nagy Pán halott!” – Reviczky Gyula: *Pán halála.*)

Visszatérően foglalkoztatja a versíró a ha-mis látszat és a valóság ütköztetése. A *Paracel-susban* illúziótlanul groteszk hangot üt meg: „könyvekkel hízik a máglya, / hullákkal hajlik az ág, / tótágast víg csak az élet, / kóbornak jó a világ”. A mítosz és a realitás disszonanciáját szemlélteti egy bajor falu rajzában a *Nibelung ének* lefokozó láttatása. A didaxist sem nélkü-löző vers, az *Egy amerikai lányra* a régi értékes és az új felszínes, talmi szembesítésére támasz-kodik.

A saját drámának témájában mindenekelőtt a menekülsors, a száműzetés állapotának érzé-keltetésére törekszik. Élettársának tette heroi-kus – „hősnöket nevel a század” (*Menekülés*) –, s ugyanilyen a *Bujdosó Mária* története, mely-ben egymásra vetül a betlehemi menekülés a muszka fenyegetés, a marhavagonok, Moszk-va elől menekülő pár aktuális magyar sorsával. Bajor Gizi a „hazai bujdosók mentője” (*A fehér ház*), s a száműzetés élményköre szólal meg a *Havasi dal* olasz vasútépítőinek apropóján is. Egy ethosz miatti idegenben maradás verse *A görög*, illetve egy római húsvét ihlette a sze-mélyes megpróbáltatás és a „fogoly árny” meg-váltásreményének versét, a *Szertartást*. S az egyetemes kultúrában, expliciten az itáliai táj-ban való osztozás öröme sem idegen ettől az élménykörtől. A *Bátordalban* áll: „Minek sirassa otthonát, aki egy édenkertbe lát?”

Nemegyszer a fatalizmus – vagy szépítőn: a sztoikus megnyugvás – kísért:

„[...]”

s amíg jövődön önfelelt szívvel, szorongva ámulsz,

a sírodat egy tál felett már látta Nostradamus

Megtörténtél. A *lesz s volt* csak ámít jelmezekkel, évet évekből nem rabolt, egy órád sem veszett el,

[...]

Kibírtam már fényéveket s eltűröm, hogy a kockán új sorsomért egy üst felett még játszék pár boszorkány!

(*Egykor és most*)

Máskor az erkölcsi elhivatottság szól a versből:

„Homérosz napja Szappho holdja tart kelyhében váltva fényt és zivatart, Petőfi napja Dayka holdja kel nyugszik kering mint hű rakétafej párnám körül, az űrt átszervezem verses hazákkal, mágnesrendszerem vámmentes útjain enyém a föld s a roppant tér amit bátran betölt. Ahogy falun a nép közbirtoka volt rét gulya s a gallyszedés joga, a versekkel megosztott birtokon panasza számkivetve sincs okom s akárhány új országba lépek én követ a sok szolgáló költemény.”

(*A tág haza*)

Nemkülönben az önmegőrzés büszkesége, a „Magadként haltál meg” pátosza, mint a *Hit-térítő és bíborosban*.

Külön érdemes tárgyalni Cs. Szabó László hosszú, összetett verskompozícióit.

Epikus formája *A bujdosó hegedős* (Egy köl-tőzködés története). Pontosabban egy epikus láncre fűzött széteső, alkalmi versezet. Vissza-tekintés a „londoni utcáról” a személyes vándorlásra. Firenze után Párizs az emlékezet szín-

tere, majd Anglia a következő állomás, végül Erdélyről, Kolozsvárról dalol az „énekesként” aposztrofált lírai alany. Egy utcán hallott dal váltja ki a visszarévedő versfüzért, amely jellemzően – nem kizárólag – négy soros, többnyire félrímes, máskor páros rímes dalszerű strófaból áll össze. A bujdosás alapélménye más-más megközelítésben van jelen: Itáliában a személyes élmény dominál, francia földön a szellemi kaland van előtérben, Angliában a magára maradottság kardinális tapasztalata hat át mindent, míg a szülőföld a halálban való hazatérés vágyát szólaltatja meg. A saját élet tragikusságát hivatott érzékeltetni a szakaszokat lezáró refrén: az „éltem”-re replikázó „féltem”, illetve az „élek”-re felelő „félek”. A versbeszéd olykor bántó esetlegessége, zavaró ötletszerűsége nem is annyira – a feltételezhető szerzői szándék szerint – a drámát oltó játékosra tereli az olvasói figyelmet, inkább az esztétikai tökéletlenségre. A költemény üzenete jól érthetően a mostoha sorson való felül-emelkedés méltósága volna: a „Sorsom a dacs a gőg”, illetve a „Add vissza emberméltóságomat / utolsó sziklaváram, Anglia!” öntudatos ethosza – ha a megformálás sikerületlensége nem bizonytalanítaná ezt el. Szembesíthetjük Csét saját parancsolatával: „csak szép feszület szenvedhet értünk” (*Az ördög* című elbeszélésben áll). A klapanciák megrendültséget nem hívnak életre az olvasóban, csak rosszkedvet. Kizárólag a minősítés alátámasztása miatt következzék két metszet:

„[...]”

fújják a pappal, hogy
eljön az Advent,
Brooks úr, a könyvelő
papírsárkányt vett

s fölereszti égnek
minden vasárnap,
papival, mamival
Highgate-be járnak,

krikettért bolondul
távolbalátón
angolszász hévvel
bankos barátom

[...]

Pogácsaházakban
Juliska Jancsi
tíz lépés kiskerttel
szeret csak lakni,

magában kapálgat
mint egy kisisten,
hangyabolyokban él
elszigetelten,

tilos a küszöbük,
sziget a házuk,
becsüld meg őket, hisz
megjártad másutt

szenvedted például
szülő hazádat...
de erről nem illik,
nem, nem bocsánat!”

És így tovább...

A művészettörténész van elemében a *Velence* című „féltudományos vezetés amerikai turistáknak” kompozíciójában. A fiktív beszédhelyzet valójában verses kalauz a városról: leírás, ismertetés és némi körítés. Költői témája a velencei művészet és a kapcsolódó – illusztrált – történelem. Versek Tintorettóról, a szerzetes templomról, az Aranyházzól, Torcellóról stb. Most is nagy erudíció vezeti a lírikus tollát. Velencei ikonikus alakok – Carpaccio, Goldoni, Casanova, Browning, Byron – mellett tudás szerezhető a firenzei és a velencei alkotótechnika másságáról, ugyanúgy, mint a pletyka értesüléséről, mely azt állította, hogy III. Henrik, „...a francia felség – mondja a fáma – / bariton hangú borostás szüzeket / hívott inkább ver-

selni az ágyba”. Ebben a műben is határozott alkotói vonás a modern és a régi ütköztetése, úgymint a haszon és a pénz versus a művészet és a szellem. Azonban a múlt sem idealizált, valójában nagyon is hasonlít a vers születésének jelen idejére. Mindkettőben meghatározó a kegyetlenség, az igazságtalanság és a számító érdekelv. Meglehetősen illúziótlan a verselő, és metszően ironikus, amikor a művészi látvány mögötti történelemről szól. „Kétszer óvóhelyen is állt / mert századunk roppantul civilizált” – jut eszébe a dómkapu mozaikjairól. A Dogepalota pompázatos külseje mögött ott található a profán élet: „Benn az urak aggok és nagyaggok / adogatták egymásnak a rangot”. Csé most sem képes ellenállni a kísértésnek, hogy morális tanítását meg ne ossza az olvasóval: „Megárt ha megalománok igazgatják / vagy őszerejű hódítók tisztogatják / ha még oly Michelangelo is! / a lángész akaratját.” A kalauzolás végén a velencei konyha kerül terítékre, melynek csemegéje egy ősi borvers idézése. A játkosnak szánt befejezésben a költő-idegenvezető jut főszerephez, aki kissé kapatosan a borraivalról élcelkedik a nemzetközi filmfesztivál apropóján: „a jók találkozni fognak a jövő évben / itten vagy a csillagos égben [...] Ó az égben az égben is csudajó / de fájdalom ottan nincs borraivaló.” A *Velence* jellegzetes Cs. Szabó-vers: egy professzor önszórakoztatásból a lant pengetéséhez fog; művelt és okos, de csupán műkedvelő – annak viszont tiszteletreméltó.

Párverseként fogható fel a fentinek *A kép*. A müncheni Régi Képtárban barangol a költő, s rója papírra művészeti reflexióit. „Csaták csaták csaták / mindig csaták! – felkiáltással indít, hogy a művészettel szembesítve tagadhassa a háborúságot: „szép Utópia: hogy egyszer a csatának meg kell halnia”. A történelmi perspektívájú moralizálás negatív képet ad az általános emberről, aki egy „szörny”, az Úr „balfogása”. A polarizálás most is konvencionális. Míg az élet siralomvölgy, addig a remekmű vigasztal. A pozitív, reményt adó póluson

az embersorsot az Aranykor víziójában feldolgozó művek állnak, melyek éltetik a reményt, hogy „az ember a művészetben mégis megigazul”.

Az önéletrajzi motívumokban gazdag *A föltámadás szomorúsága* című vers is művészi tárgyra való reflexión – a bécsi Mária Terézia emlékművet idéző négy öntött katonaló látványán – keresztül szól a menekült sorsról, illetve az emberi élet megválthatatlan szomorúságáról.

„Fekszik betelő vágyával az ember
játssza az isteneket noha tudja
hogy közelebbről mindenik élet
rettenetesen szomorú
sorvad amíg csak ölel
sípoló kis hangja marad meg a végén
esdekelné halálért
mint Hajnal szeretője ölen
Tithonois a balga trójai hős.”

A klasszikus allúzió is kifejezi az egyetemes mondanivaló szándékát – amely ugyanakkor mélyen személyes és átélt. S van egy köztes szint is: a kis népek hullása, szétszóródása a barbár birodalmak „gombafelhői” alatt. A prózai, a drámai szerepeltetés után a lírában is megjelenik Mária, József és „a kised égi király” alakja, akik a menekültlétet hivatottak szimbolizálni ezen a helyen. Utódaiknak, a kor menekültjeinek adatik meg ugyanakkor, hogy a reményt hordozzák magukban:

„[...]
ámde az ő szívük őrzi lemondón
az ember ifjúságát szeplőtlen állapotában
arcuk a ránctalan édeni arcot
egy balzsamozó főpap tiszta tudású művét
időtlen útra víz- s tűzpróba elé
s a lemondás gyémántmaszkja mögött
úgy áll az idő
megbénul örökre
mint az istenek kielégült karjaiban.”

A *chartres-i rózsza* című verssel jól szemléltethető, hogyan alakul az ihlető élményből tudatos alakítással költői szöveg. A *tág haza* című kötet *Jegyzeteiben* megtalálható Csé beszámolója a vers mögöttes tartalmairól. Az „ihletődés” szituációja – szinte magától értetődően – egy művészettörténeti érdeklődésű templomlátogatás benyomása. A vonatablakból tárul fel a látvány: „a virágzó almafák koronája formára: a csonkítatlan régi Magyarország”¹. Ugyanez versben:

„Almáskertekben
Chartres alatt
Magyarországom! Zágrábtól Zágonig,
francia fákon virágozik,
mint a fohászra fakadó Kölcsey-versekben
a hajdani hibátlan Árpád-kori teste:
habzó szirmokból telt, ölelő alakját
virágcímeres éknek
a kék szemű, szőke Mária tiszteletére Május
bérmáló almafákra odafestette;”

Látható, hogyan ékesíti fel a primer tapasztalatot a szülőföldet hagyományosan azonosító nevekkel, s miként használja a természeti metaforákat és a jelzőket az atmoszférateremtés céljából.

A szerzői útmutatás folytatódik: „A második rész első felének fő ihletője egyik legkedvesebb katedrálisom, a strasbourggi, de más templomok is persze, mind középkoriak. Ennek a résznek a második felében rendíthetetlen nagy nőtiszteletemet próbálom szavakba foglalni – akik ismernek, tudják, mekkora ez a tisztelet – s az itt felszaporodó atomfizikai utalások már nem áttételesek, elsődleges jelentésük szerint értendők, nagy töltésű bombákra vonatkoznak.”² Íme az illusztráció a sorvezetőhöz:

1 *Jegyzetek*. In *A tág haza*. Könyves Kálmán Kiadó, 1995. 195.

2 *Jegyzetek*, 195.

„vaskezű férjek volt játékszerei,
hím vadászkeselyű karmában rab madarak,
amíg éltek a hervadó, fonnyatag húsban,
de örökre virulnak márvány mozdulatokkal
s ércbe simult figurás tartással
harmatosak, mint a hajnali ének

[...]

hősnők, bár gyermekteg ésszel,
méhetek fényszaporító bázisain
megaton bombák s ketyegő műholdak erejénél
nagyobb energia fészkel,
cserepes ajakkal, hathatós együgyű szóval
ti könyörögjetez értünk,
ha bolygóközi humánus nagyhatalomként
tusakodva a hetvenedik tejúttal
a lángeszű bomba kiontja a vért
[...]

Cs. Szabó oly nagy respektusát a nők iránt persze némiképpen árnyalja, hogy a feminin szépséget leginkább kőben és ércben értékeli, s a „hősnők” egyszerűségük hangsúlyozásával – bár az erőszakos halál szörnyűségével szemben az erkölcsi tisztasághoz fordulás, a lelki ellensúlyteremtés akarata érthető – nemcsak az új élet ígérését képviselik, hanem felidézhetnek sekélyes sztereotípiákat is a női nemi szerep mibenlétéről. A verszárlat azonban távol jut ettől, s egy élethimnuszba torkollik. A költő megköszöni Istennek a „siralomvölgyi mocsok”-ban való megpróbáltatásokat, az általuk megtalált irgalom képességét, s fohással fordul hozzá: „akard, óh akard még e kerek világot”. Az utolsó sorok az élet nagyszerűségét hirdetik: „hagyd meg, Uram a szerelmet a szívben, / őrizd meg az örömet a földön...”

Klasszikus értékek, emelkedett tónus, pátosz – a vers az időtlennek íródik, örök érvényesség pecsétje alatt. Ebben a szemléletben és poétikában a kétely, a krízis meghaladható vég-ső soron, az emberi sors megőrzi méltóságát és értelmességét.

Ám nincs ez mindig így!

Az 1974-ben, Londonban megjelent *Pokoltornác* című kötet, a „prózaversek” gyűjteménye egészen másként közelíti a létezés megunhatatlan témájához. Rögtön a felütésben egy, a könyvbe foglalt szövegektől elváló, a sírversek modorában írt bökvers köszönti az olvasót:

„VOLT EGYSZER EGY LONDONI TÖRPE,
ESSZÉKEN LOVAGOLT KÖRBE,
S HOGY ATTÓL Ő ÓRIÁS
ÚJ ERASMUS, NEM VITÁS,
ELHITTE A GRAFOMÁN TÖRPE.”

Az írásképek, a nagybetűs szedésnek jelentése van: erősíti a kiáltványyszerűséget – mintha egy írott performansz keretében mázolni transzparensre a sorokat. Az öngúny a pármondatos előszóban szelídül, s öniróniba vált – némi tragikus festéssel: „A cím, Pokoltornác nemcsak arra az állapotra utal, amelyben szerzőjük él, hanem századunkéra is. [...] Örök a történet; az ember fél megválni attól, amibe rég belefáradt, fél itthagyni a világot, aminek elrontásához csekély mértékben valószínűleg maga is hozzájárult.”³

Fáj Attila meglátása szerint a létgondokkal való ellensúlyozás vezeti Csé tollát, amikor a jelen és történeti vagy misztikus múltat egybejátssza, s amolyan új, költői „epifániát” alkot.⁴ Miről szólnak a rövid szövegek, amelyeket a gondolatpárhuzam, -ritmus, ismétlések, refrének és a szakaszoló tagolás szerkeszt? Egyszóval: a létösszegzésről. Gyermekkori emlékekből, utazásbeli látványokból, (rém)álmokból, történelmi ismeretekből, műveltségelemből szerveződnek az opusok – hol elégikus meditációvá, hol víziókká, hol epikus történetmondássá állnak össze. Az első változat példája lehet a nyitó darab, a *Semmi*. Görög milióban, az antik múlt

mementói között, a mediterrán tájban egy aszszony emlékének idézése. Az egymásra rétegelt élmény- és ismeretanyag a mítosz és a valóság együttes dimenzióját hozza létre az elégikus summázatban. A személytelen létezésben való feloldódás gondolata, a sztoikus megnyugvás vigasza fogalmazódik meg: „semmi, csak az öröm, hogy itt voltál nyom- / talanul s szétszórt, szikrázó hamvaddal játszik a / közönyös tenger”. Az „ég s víz kristályos közönye”, a gyönyörű táj, a régmúlt és az örök érvényű művészet ember iránti érzéketlen fensőbbiséggel szemben merőben más érzelmi állapotba vált a hazai emlékek megelevenítésénél a szerző. *A látogatás* című prózavers egy álom kulisszái között az otthontalanság és az elszakíttottság kifejezése tulajdonképpen, mégis az erős érzelmi kötődés, az „enyém” bizonyosága ellentétébe fordul, s idegenné, fenyegetővé formálja a régi várost: „[...] Merre van az egérút, van-e szabaddal a foly- / ton változó városból, amely azzal hiteget, hogy / ismertem valaha?” Az emlékkép statikus múlthoz tapadása megkérdőjelezi a hozzájuk tartozó azonosságérzés valóságosságát. A *Városomban* az ostromlott város mementója – a maga tragikumában: halott kislánnyal, lóhullákkal, padlásba fúródott vadászgéppel, elesett katonákkal – él a tudatban, s összekapcsolódva egy régi szerelemmel ellentmondásos érzést kelt, melyben egyszerre hat a nosztalgia és a borzalom: „[...] Enyém az a város, csak az a csonka város / enyém, mint trópusi doktoré, aki eszeveszettje / tíz csonka leprás betegének.” S ennek az érzésnek a fonák nézőpontja a *Mária bemutatása*, az „így is történhetett volna” képzeletlehetősége: „egy idegen palota, amely szülőházam is lehetett volna”. Rögtön hozzátéve egyszersmind, hogy itt is a pusztulásról, egy süllyedő világról, az azonosság kapaszkodóinak, tartóelemeinek az elvesztéséről van szó.

A gyermekkori képzeletek szülik leginkább a szürreális látomásokat. Az *Erdély hercege* ennek a műcsoportnak a szelíd változata, belefog-

3 *Pokoltornác*. Szepsi Csombor Kör, London, 1974. 7.

4 Fáj Attila: *Költői ellensúlykeresés*. Cs. Szabó László: *Pokoltornác*. Katolikus Szemle, 1974.

lalva egy szerepjáték: „ő volt hajdan az ifjú fedelmi jelölt, Erdély hercege”. A *Szamosban* a gyermeki mondóka, a mesei perspektíva sem képes megakadályozni az elmúlást: „ráolvasó szavam néma, jaj meghaltam, jaj meghaltunk, szép tatárlány”. Egy képzelt rémalak miatti szorongás prózaverse az *Anyaoesztön*. Rémalomként hat viszont a *Luxus szálloda* eseménye. A megszólalót fogva tartja egy „néma havasi luxus szálló”, ahol pénz nélkül lakik egy halottal (valószínűleg az elvesztett feleségre utal), örökös szorongásban. S hogy ne lehessen Cs. Szabót következetességgel vádolni, ebben a versben feloldja a látomást – lehetlenné téve egyúttal bármiféle esztétikai hatást: „[...] a menedékhely nagyvilág az a / hangtalan luxus szálloda s fedezetlen számlám / négy idegen nyelv, amelyen nem tudok írni”. A kilakoltatás valójában a halált jelenti, amely ellen fordul az elvesztett társához. Irodalmibb megfogalmazása a hazátlanságnak a *Hajléktalanok*. Ahogyan az előbbi példában, ismét egy megszólított másik személyhez szól a monológ a bizonytalan realitású – képzelt?, álmodott?, felidézett? – történetben, amely a Duna-parti városba utazásra való készülődekről szól, kaotikus, kiszámíthatatlan körülmények között. Hideg tél van; dögszagú talponálló, lucskos peron jellemzik a rideg és fenyegető környezetet. A hazamenetel azonban lehetetlen: „[...] váltogatva két szótlán / ember várja éjjel-nappal a kapu alatt, hogy vissz / szalopózzunk”. A disszonáns sortörés is nyugtalanságot éreztet, s a záró két mondat is tanácsalanná teszi az olvasót: „Hajlékot keresek a szemedben, elfordul, máshol keres menedéket. Menjünk Újlakra, sötét lesz.” A vers beszélője időnként többes szám első személyűre vált, majd az egyes szám második személyűre fordul egyes szám első személyben. A befejezésben mindez koncentráltan jelenik meg. Ki beszél itt, s kihez? S az elbizonytalanodás/elbizonytalanítás opusa az *Emlék* is. Szaggatott képek jelennek meg a beszélő tudatában, egy irreális múltból, ahol egy szerető képe tűnik elő, aki

Napoleon idejében élt. Az utcákon holtak „fal-kásznak holdvilágnál”. A kísérteties látvány halált hoz magával. A szeretők fájdalom nélküli, könnyű halála ugyancsak irracionális a visszaemlékező pozíció tükrében.

A halál azonban nem feltétlenül rossz. A *Kékszakáll felvilágosítása* – ez a jelentésbeli kapcsolatok kifejtetlenségével operáló mű – a kiszolgáltatottság és a magány érzését érzékelteti a maga szemantikai titokzatosságában. A megölt nők „sértetlen áldozatok”, akiket szabaddá tett a halál. A gyilkos férfi az igazi áldozat: „engem fogva tart hét levágott fejetek, egymást / ölvölve ölöm, ti gyermekgyilkosok!” A nők válasza: „[...] egymást ölvölve anyád örökében / hétszer újjászültünk, hogy viseld a sebünket, / mint a gyermek, akit meztelenül még nem véd / vadászó tekintetünk elől a férfiszemérem.” Valódi szürreális tartalom!

S ha realistán közelít a költő a témához, akkor azt is állíthatja, hogy a halál szakasztott ugyanolyan, mint az élet. Az *Éjjeli beszélgetés Lorrishan* hősnője egy utcákat rová, halott aszszony. Kísértet, aki amint az életben, úgy a halálban is hiába keresi otthonát.

Az epikus stílusban előadott kultúrhistóriai történetek a fentiekől elkanyarodóan az erudíció és a morál egymást támogató bölceletének adnak hangot. A *Trójai nemzedékek* egy mítoszi és egy kitalált anakronisztikus esetet dolgoz fel. Az első részben az *Íliász*ból ismert cselekmény tárul elénk: Priamosz Akhilleusz sátrában fia holttestéért könyörög. A halálban való osztozás sorsközössége egy gesztus erejéig kibékíti a háborúzó feleket. Mégis pesszimista a kép: a szépség, Heléna és Akhilleusz fátuma és halálos ereje a tanulsága a végzetes háborúnak: „Szépség által pusztulunk mi el”. A második részben már utókorai visszanezésből szól a Trójába lánynézőbe visszalátogató öregedő Ascanius (Aineiasz fia) ítélete: „Szülők nem szívesen szól már a régi világról. / Retorikus nemzedék volt az apámé, istenek / alkonya! kő kövön nem marad Ilionban! fújták / világvegi

dagállal, mindig emelt hangon s életükbe került a meggyőző, tragikus alakítás.” Cinikus a hang, amely groteszkbe is vált a honalapító apáról fogalmazva: „[...] galambtrágyával az / orrán vásári ponyva felett ott áll sematikus em- / lékszobra minden sárfészek piacán.” A lezárás közhelyszerű a nyitható fedelű sportkocsival, az arany telefonnal. Kézenfekvő az értelmezés: más korok, más felfogások, kulturális és erkölcsi romlás – egyrészt. Másrészt a saját kor kritikája – ugyancsak triviálisan ütköztetve az eszmények csodálatát a kiábrándult hedonizmussal. Hasonlót akar mondani a *Revízió* is. Egy Hitlerről készülő filmről való monologizálásban relativizálódik a gyilkos diktátor figurája, s filmhőssé változik:

„Siegheil! szörnyekről, mert szörnyetegek – babona! – nincsenek, ne legyen több szó, legyünk végre belátók az új felvilágosodásban, Hitler is ember volt csak, mint valamennyien, jó s rossz szokvány-keveréke, szexuálpatológikus napfoltokkal a kozmikus mélytudatán [...]”

Természetesen gúnyos irónia ez az utókori intellektüelek hamis és ostoba álhumánusát célba véve.

Alapos történelmi tájékozottság szükséges a *Szent király* című darab megértéséhez. Két szólam utal a megtörténtekekre. Az egyik a gyilkosok hangja, a másik az utókori moralistáé. Ami kiderül: trónviszály, kegyetlen leszámolás az oltár előtt, az áldozatból pedig mártír szent válik. Kiről lehet szó? Az alcím segít: „Meggyilkolták a Towerben, a Rózsa-háború alatt, 1471-ben”. Rövid nyomozás után kideríthető, hogy VI. Henrik az áldozat, aki a krónikák szerint jámbor – talán félkegyelmű – uralkodó volt, akit halála után a nép szentként tisztelt. Cs. Szabónál jelképpessé nő alakja: a mértéket nem ismerő, bestiálisan kegyetlen, ugyanakkor istenre hivatkozva cselekvő erőszak realitásával és uralkodásával szemben krisztusi alak: „Milyen

nagy, milyen erős. [...] aranykoronája ragyog, mint jászolban a szalma”.

Eposzi stílusú, jelképes krónika a *Világtörténelem (dióhéjban)*. A „Féljétek az Istent” parancs, illetve a „Tiszteljétek a közkatonákat!” felszólítás keretébe illesztve egy rövid mítosz olvasható az emberi históriáról – állati totem uralkodókkal és hősdalnokokkal. A hatalom és az értelmiség szükségszerű szövetsége alakítja hát a történeteket, amelyekben szüntelen, véres harc folyik az uralkodásért. Végül megjelenik a Semmi vezére, az idők és végletek betetőzője, az „oroszlánszívű bárány”. S a talányos vég:

„Tárva a Semmi oroszlánkapuja, bámul. Élén a Vezérrel vonul a győztes Semmi sereg, zsákmányával, a széllel, s szól szakadatlanul trágár katonanótája az Élénjáróról, hogy csalafintán óvja e gúnydal az irigy és gonosz istenek ellen. Mert szívük csordultig van szeretettel.”

A teljes pusztulás képe ez: diadalmas, ellentmondásos és zavarba ejtően többértelmű. Rögön követi ezt párverse a könyvben, a *Világtörténelem (mogyoróhéjban)*. Ezt egyszerűbb idemásolni, mint körülírni:

„A nagy heréltet leverte a nagyheréltet leverte a nagy heréltet a nagy herélt, ő volt a főpapi segédlettel a negyedik s végleges nagy dinasztia alapító, csoda által, egyhangúan tanúsítja az egész orvosi kar. Csontos fickó, foga közt zsoldoshullákkal sakál muzsikára táncol a bámuló keselyűk előtt. Halál fia, aki az alkotmányos hiéna ellenzékre szavaz.”

Tulajdonképpen egy groteszkre torzított, illúziótlan közhely a vers. A történelem elvtelen és erkölcstelen, hazug és kíméletlen harc – ebben a beállításban megváltás nélkül.

Polifón befejezést kap a könyv három eltérő optikájú opusban. Az *emberiség végnapjai* emo-

cionálisan közelít a létezéshez. Egy ükunokához intézett emlékező beszédben tárul fel az emberi élet összetettsége: önpusztítása és életvágya, semmisége és nagyszerűsége. Remekmű az ember és csipetnyi por csak. Jövendölés szól a 21. századra, amikor – a maga paradoxitásában – „kitöltetik” az üdvösség, egy koncentrált lézersugár testében. A véget azonban az újjászületés reménysége követi, melyet a „nők sugárzó hold-mosolya” hivatott érzékeltetni. A *Tengeri sír* amolyan profán epitáfium. Keserű, visszafojtott indulatú elhatárolódás a „hun–magyar regéktől”, „locogó csodaszarvasok”-tól, s „neurótikus ([sic!] táltosparipák”-tól, illetve a „kisbürgözdí avangarde fokosok”-tól. Minden bizonnyal a hagyományos népi–urbánus szembenálláson való felülemelkedés szándéka írja a maga áttételeiben a szöveget, szembehelyezkedve a provincializmussal „a mindenütt otthonos Értelem” nevében. Itt tehát a naivitás a meghatározó szemléleti vonás. A kötetzáró prózavers, az *Utóirat* végső menedékként a groteszkhez fordul. Szögesdrótkerítése mögött, a világtól elvonultan élő vén remetéhez megkeresés érkezik egy újságtól, hogy együttműködésre bírja, mert „...ezen fordul meg hét sebével / nemzeti létünk, a haza sorsa”. A végkifejlet egészen antipoétikus, nélkülöz minden emelkedett vallomást és didaktikát vagy udvarias konvencionális gesztust:

„Készül nagygyá tenni a tekintetes urat az Atlanti Kuvikban, világraszóló cikk lesz a csudabogárról, negyven esztendeig élt köztük névtelenül s mint a legyet, észre se vették. Ez áll a levélben? Nem egészen, engedelmével az áll, hogy le se fíngták.

Szent László király

Másképp lesz mostantól, fölfedezik a kormány levelével.

Vérebemet ereszd el végre a lánchról, mondja a remetelak daliás gazdája, a világtalan aggastyán, furcsa mosollyal. Gondoltad, hogy tolvajok ellen tartom? A dög dolga az angol és amerikai sajtó. Uccu, harapj az Atlanti Kuvikba!”

Hová lett a sztoikus béke?
Sapientí sat.